

ИСТОРИЈА ШКОЛСТВА

ВУКАШИН Д. ДЕДОВИЋ¹

ОШ „Светозар Марковић“

Краљево

ПРЕГЛЕДНИ ЧЛАНАК

UDK: 373.3`5:27-565.79 Сава, свети

(495.622) "18/19"

BIBLID: 0353-7129, 29(2024)2, p.195-217

DOI 10.5937/norma29-51921

ПРОСЛАВА ДАНА СВЕТОГА САВЕ У СРПСКИМ ШКОЛАМА У СОЛУНСКОМ ВИЛАЈЕТУ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Резиме: У раду је реч о прославама Дана Светог Саве у српским школама у Солунском вилајету крајем XIX и почетком XX века и утицају тих прослава на очување традиције, подизање националне свести и одржавање основних духовних вредности српског народа у овој области. Подизање националне свести и чување традиције били су приоритетни задаци српских школа и цркава у Старој Србији и Македонији. За остваривање тих задатака од посебне је важности била и прослава Дана Светог Саве у школама. На основу архивске грађе, извештаја дописника Цариградског гласника и релевантне литературе покушали смо да опишемо програм и начин прослављања овог изузетно значајног датума српске историје. Из наведених извештаја се може видети да је Светосавски култ био веома јак код српског становништва у Солунском вилајету, као и у целој Старој Србији и Македонији. Српски конзули и српски национални радници у Македонији нашли су се пред великим искушењима, јер су им се на том путу супротстављале, поред турских власти, и све организованија бугарска пропаганда, која је радила преко Егзархата, и грчка пропаганда која је радила преко Патријаршије, а које су желеле да на сваки начин спрече ширење српске национално-политичке и културно просветне пропаганде у овој области. Притисак са свих страна уједињавао је Србе у намери да одбране и сачувају своје обичаје. Прославе дана Светог Саве у Солунском вилајету имале су карактер тихог, али упорног опирања свим наметнутим недаћама. У том смислу треба посматрати напор Срба да се овај празник достојно обележи.

Кључне речи: Солун, прослава, Дан Светог Саве, српске школе, резање колача, водоосвећење.

Отварањем српских конзулата у Скопљу, Солуну и Битољу створене се базе из којих се ширио српски утицај на словенско становништво у Македонији. Њиховом координисаном акцијом настојало се да се српски уплив прошири дуж Вардара, од Скопља до Солуна. Конзулатима су стизале молбе за отвара-

¹ v.dedovic@hotmail.com

ње српских школа. Школе су отворане по члану 129. Закона о јавној настави, или су отворане као „тајне школе“, односно као школе грчког рум-милета, али са српском наставом. Школске 1891/ 1892. године у Битољском и Солунском вилајету било је 111 српских школа, које су углавном радиле тајно, а имале су 136 учитеља и 4.444 ученика. Међутим, током наведене и почетком наредне школске године турске власти позатварале су већину тајних српских школа на захтев бугарско-грчких кругова (Иванић, 1913, стр. 241-247). Према статистичким извештајима о стању српских школа у Турском царству, крајем 1892. године радило је само девет основних школа у Солунском и 11 у Битољском вилајету (Веселиновић, 1893, стр. 15).

Одлазак ученика на школовање у Београд и унутрашњост Србије, по оцени Срба из Солуна, није био најсрећније решење, па се сматрало да је много практичније и јефтиније отворити школе у Солуну, Цариграду и Скопљу. У молби Цариградској патријаршији да им се отвори школа, коју су упутили почетком 1892. године, наглашено је да на свршене ученике у Цариграду и Солуну „[...]неће падати са стране турске власти она сумња која је до сада постојала и много нам кварила и квари“ (Зафировић, 1934, стр. 39). Патријаршија је одговорила солунском митрополиту: „одбити енергично претензије Срба, јер у Солуну никада није било српске школе, и не треба да је буде“ (Балкански, 1899, стр. 93). Патријаршија је имала искључиво право да отвара школе за немуслиманско становништво. Отварала је, међутим, само грчке школе (Иванић, 1902, стр. 19). Прва српска школа ипак је отворена 6. децембра 1892. године, на основу члана 129 турског закона о јавној настави из 1869. године (Балкански, 1899, стр. 93; Веселиновић, 1897, стр. 28-29; Костић, 1934, стр. 208-209). Школа се налазила у Куфаловској махали, насељеној Србима из Дебра и Солунског вилајета (већином из Куфалова). Школа је по турским прописима морала да има власника, Србина, који је за школу одговарао пред турским властима. Прве године уписано је 35 ученика, а „већ школске 1893/ 1894. године чак 70-так ђака“ (Зафировић, 1934, стр. 28-29). Иако су током 1892. године солунском валији предате четири молбе за отварање српских школа у Солуну и у Јенице Вардару, а током школске 1893/ 1894. године предато је још 11 молби и једна депеша, све је било „по старом“: остала је и даље само једна школа (Иванић, 1913, стр. 374, 390). Доказујући своју народносну присутност на овом простору, Срби су и даље упорно тражили отварање српских школа.

Школске 1894/ 1895. године, при Основној школи у Солуну, отворена је и почела рад Српска Гимназија „Дом науке“.² Гимназија је била смештена у две зграде које су се налазиле у тада најлепшем делу Солуна – Куфаловској махали, коју су звали и Нови Солун (Иванић, 1906, стр. 203). Нешто касније, школа је премештена у паралелну улицу у којој се налазила и српска Виша женска школа. У почетку је наставни план био исти као у гимназијама у Србији, с тим што је

2 Гимназија у Солуну почела је да ради на основу усмене дозволе добијене након бројних дописа и ургенција српског конзула у Солуну Владимира Љотића код солунског валије. Писмена дозвола добијена је тек 8. јануара 1896. године. За власника и управника постављен је Петар Костић, који је био њен директор од 1894. до 1897. године (Зафировић, 1934, стр. 179).

био проширен часовима француског и турског језика (Иванић, 1906, стр. 205). Гимназија у Солуну прве школске године уписала је 15 ученика у првом разреду, а наредне школске године имала је први и други разред (Новаков, 2014, стр. 360).³

Прославе Дана Светог Саве у граду Солуну почеле су поново да се организују од 1893. године. Прве веће светосавске свечаности у Солуну одржане су 1896. године. Тога дана по први пут је одржана божија служба у Цркви Светог Саве, у хиландарском метоху на Хиподрому, коју су служили хиландарски архимандрит Василије и прота Никола Ђурђевић. Они су освештали славско жито и водицу, а на јектанија су одговарали ученици гимназије и српске основне школе.⁴ Због присуствовања великог број Срба у самој цркви није било места тако да су многи службу слушали у дворишту цркве. Након завршетка божије службе у цркви, свечаност је настављена у Гимназији „Дом науке“, која је за ову прилику била свечано украшена. Прослави су присуствовали новоизабрани рашко-призренски митрополит Дионисије Петровић, српски конзул у Солуну Иван Павловић, секретар конзулата Иван Иванић, драгоман руског конзула Ј. Ковачевић и многи виђенији Турци. Ученици су најпре отпевали химну султану, а затим је заступник директора, Банђејевић, одржао говор о просветном раду Светог Саве. Оркестар је свирао српска кола, а затим су ученици фотографисани. У Солуну је формиран „Одбор Срба солунских“ који је имао задатак да на светосавској прослави од разних организација, удружења, друштава и имућнијих грађана прикупи добровољни прилог за сиромашне ученике. Скупљено је више од 65 лира добровољног прилога. Увече је била организована забава са игранком у хотелу „Империјал“. Сав приход са забаве намењен је сиромашним ученицима гимназије. Присуствовало је око 600 особа. Свирала су се српска кола и европске окретне игре, а забава је завршена химном султану („Из Солуна“, 1896, стр. 19-20). Забаву је увећао својим доласком Стеван Дескашев, оперски и оперетски певач и глумац Народног позоришта у Београду (Костић, 1934, стр. 228). Штампа у Солуну је са пажњом пропратила све догађаје током прославе. Дописник турских новина *Век*, као и грчког *Солунски журнал*, веома похвално су се изразили о програму прославе („Из Солуна“, 1896, стр. 19-20).

И наредне 1897. године Дан Светог Саве свечано прослављен у Солуну.⁵ Служена је јутарња служба у цркви којој је присуствовао велики број верника међу којима је био и српски конзул Бранислав Нушић. После завршене свете службе у цркви, прослава је настављена у гимназији, где је такође био присутан многобројни народ из Солуна и околине. Поред Бранислава Нушића и другог особља српског конзулата, били су присутни и руски генерални конзул у Солуну

3 У првом и другом разреду гимназије школске 1895/ 1896. године било је 57 ученика, а у гимназији и основној школи радило је осам наставника (Веселиновић, 1897, стр. 28-30).

4 Школске 1895/1896. године у основној школи у Солуну уписано је у четири разреда 75 ученика и 14 ученица (Веселиновић, 1897, стр. 28-30).

5 Школске 1896/ 1897. године отворен је трећи разред гимназије. У три разреда уписана су 94 ученика и две ученице. У први разред уписано је 48, у други 33 и у трећи 15 ученика. Највећи проблем школе био је недостатак професора. Било је само седам наставника (Зафировић, 1934, стр. 29-32).

Иларионов и професори тамошње италијанске државне трговачке школе. Најпре је обављено водоосвећење и сечење славског колача, а затим је професор гимназије Ристо Ковачић говорио о животу и раду светог Саве. „Говор г. Ковачића изазвао је бурно одобравање, јер поред бирана и научна садржаја самог говора, г. Ковачић је говорио таком уметношћу и песничким заносом, да је цела публика сваку његову реч у души осећала, а у сали тај час владаше потпуна тишина. Уопште говор г. Ковачића оставио је код публике неизгладиме (неизбрисиве, незаборавне, трајне – напомена В. Д.) утиске. Затим је изведен припремљени програм. Песме и декламације ученика изазвале су опште задовољство присутних, „а многим и сузу из ока измамиле“. Након завршеног свечаног програма организован је ручак на коме је било присутно око 50 особа. За време ручка ученици су забављали госте певањем црквених и српских народних песама. Директор гимназије Петар Костић наздравио је ученицима и наставницима „тако дирљиво и ганутим тоном да је сваком суза на оку заблистала, а и сам г. директор сузним очима завршио је своју здравицу. Садржина здравице махом је била поука свим ученицима, из које се могло видети очинско старање г. директора за срећу и напредак целокупне омладине која се у овом заводу напаја духом просвете и сувремене науке“. После ручка, ученици, наставници и присутни гости у сали и школском дворишту играли су народна кола и певали српске народне песме. У вечерњим сатима организован је концерт одржан у кафани „Олимпија“. На концерту су били, поред оних који су били на ручку, и представници турских локалних власти и виши официри, италијански конзул Финди, трговац Модерано, директори тамошњих школа и велики број људи из места и околине. Госте је забављала Зорка Тодосић Теодосијевић, уметница, певачица и глумица, чланица Народног позоришта у Београду. Концерт је протекао веома успешно и оставио леп утисак на грађанство, а српском угледу много допринео. Какав је утисак оставио овај концерт говори чињеница да је неколико имућнијих и угледнијих Срба из Солуна позвало Зорку Тодосић Теодосијевић да поново дође и о њиховом трошку одржи још један концерт.⁶ Прикупљено је преко 70 лира добровољног прихода у корист школског фонда („Из Солуна“, 1897, стр. 2).

Светосавска прослава 1898. године у Солуну започела је јутарњом службом у Храму Светог Саве, коју су служили прота из овог храма Никола Ђурђевић и прота из Ђевђелије Ђорђе Станковић. На крају јутарње службе прота Никола држао је беседу о богоугодним делима Светог Саве. Затим је из цркве ка гимназији⁷ кренула колона у којој је било око 300 ученика из две основне школе⁸ и гимназије, а за њима и народ. Гимназија је била споља свечано окићена, а

6 АС, МИД, ППО, 1897, ред 619, Солун, 16. јануар 1897.

7 Школске 1897/1898. године у гимназији у Солуну била су уписана, у сва четири разреда, 142 ученика. У школи су радили управитељ и 10 професора и предавача. Осим редовних гимназијских предмета, у школи су се учили француски и турски језик. Гимназија је имала и интернат у ком су била смештена 133 ученика, а 9 ученика живело је у својим кућама (АС, МИД ППО, 1897, ред 92, Солун, 10. децембар 1897).

8 Друга основна школа у Солуну отворена је у предграђу Вардар Капије 3. априла 1897. године. Тога

унутра украшена сликама турског султана и Светог Саве. Међу гостима били су муариф-мудир Рашид-беј, руски конзул Иларионов, српски конзул Димитрије Боди и други чиновници српског конзулата у Солуну, као и историчар Љубомир Ковачевић. Проте Ђурђевић и Станковић обавили су водоосвештење и сечење славског колача. Директор гимназије Васа Димић поздравио је госте и пожелео им добродошлицу. Након тога изведен је припремљени свечани програм. Ученици су декламовали песме, а хор је певао химну султану „Хамидију“ и химну Светом Сави. Професор класичних језика и српског језика Илија Лалевић одржао је беседу о значају Светог Саве за српску школу. У вечерњим сатима у хотелу „Олимпија“ организовани су концерт и игранка. У програму су учествовали ученици гимназијалци, као и Цветко Јаковљевић, потпредседник академског друштва „Обилић“ и солиста из Београда. Домаћин славе био је Никола Краљи, солунски трговац. Забави су присуствовали многобројни Срби из Солуна и околине. Приход са забаве је намењен за набавку најпотребнијих наставних средстава која гимназија није имала („Из Солуна“, 1898, стр. 3).⁹

Дан Светог Саве почео се славити као школска слава 1898. године у граду Водену (Веселиновић, 1908, стр. 14).¹⁰ На јутарњој служби у цркви био је присутан велики број ученика, учитеља, родитеља и осталог народа. Учитељ Сима Буквић отпевао је тропар Светог Саве што је изазвало опште задовољство свих присутних јер су по први пут чули да се пева на словенском језику у овој цркви. Након завршене јутарње службе из цркве су отишли у школу, која је била лепо декорисана. Управник школе и учитељ Петар Панђејевић поздравио је ученике, родитеље и госте, а затим је одржао пригодан говор о лику и делу Светог Саве. Потом су отпевани тропар и химна Светог Саве у два гласа, а онда се прешло на певање и декламовање других песама. Ранијих година воденски православни владика, и поред више молби од стране Срба, није дозвољавао свештеницима да у овој школи обаве резање славског колача, као ни при отварању школе да се водица освети. Грађани су се обраћали патријарху, али је и то било безуспешно („Из Водене“, 1898, стр. 3).

Дан Светог Саве по први пут је свечано прослављен 1898. године и у српској школи у Дојрану.¹¹ Тога дана око 10 сати свештеник Христа Ђорђевић започео је црквени обред. На јектаније ђаци су одговарали лепим појањем што је изазвало дивљење присутних. Након резања славског колача ученици су отпевали песму „Ускликнимо с љубављу“. Затим је управитељ школе Димитрије Леринчанац одржао беседу о значају славе и о животу и делу Светог Саве. Након тога гости су послужени, а ђаци су декламовали разне школске песме. Тога дана

дана уписана су 23 ученика. Школска зграда је била врло пространа, удобна и лепа (Веселиновић, 1897, стр. 9; Иванић, 1906, стр. 171, 174, 206).

⁹ АС, МИД, ППО, 1898, ред 649, Битољ, 15. јануар 1898.

¹⁰ Школа у Водену отворена је 2. априла 1897. године. Тога дана уписано је 47 ученика и ученица (Веселиновић, 1897, стр. 9). И у Водену и околини бугарашки су вршили велики притисак на словенско становништво да шаље своју децу у бугарске школе (Иванић, 1906, стр. 262, 268, 275, 279-281).

¹¹ Српска школа у Дојрану отворена је 1897. године (Иванић, 1906, стр. 143).

окупљени Срби из Дојрана обилазили су српске куће. Најпре су посетили кућу настојатеља српске школе Гр. Хаџи Митровића, па код учитеља, а затим код осталих грађана и тако редом сваку српску кућу у Дојрану. У свакој кући били су дочекани и почашћени уз песму и весеље. Тога дана ниједан Србин у Дојрану није радио. Свештеник Христа Ђорђевић организовао је вечеру на коју је позвао све окуљене Србе. Тако је ова прослава продужена и током ноћи („Из Дојрана“ 1898, стр. 3; Веселиновић, 1908, стр. 79).

Дан Светог Саве почео се славити 1899. године у граду Ђевђелији.¹² Прослава је почела ноћ уочи Дана Светога Саве, када је преко 80 ученика и ученица, упарађених два по два, пошло у Храм Светога Саве да се помоли Господу Богу и Светој Сави за здравље српског народа. У цркви су служила три свештеника. Наредног дана црквена звона позивала су српски побожни народ да дође на јутарњу службу у храму. Народа је било доста у цркви, а служба је била на достојанствен начин одслужена, такође са три свештеника. После службе кренула је литија од цркве до школе, током које су ученици певали тропар Светој Сави и школске песме. У школи се окупио велики број Срба оба пола. После кратког одмора приступило се освећењу воде и сечењу славског колача. Након тога управитељ школе Сима Михаиловић поздравио је госте добродошлицом са веома дирљивим речима, изневши укратко значај празника. За домаћина славе за следећу годину добровољно се пријавио Риста Мицић, који је из руку управитеља преузео део славског колача и пољубио га. Затим је изведен припремљени програм који је трајао више од два сата, а састојао се од декламовања и певања песама, што је изазвало велико задовољство присутних грађана. Прослави су присуствовали представници локалних турских власти, који су се одазвали на позив управитеља школе иако је тога дана почео муслимански празник Рамазан. После подне настављено је народно весеље, а уз песму и игру трајало је до мрака („У Ђевђелији“, 1899, додатак седмом броју). Исте године почела се прослављати школска слава и у школама у селима Ђевђелијске казе, и то у Стојакову, Богородици, Мачукову, Сеову, Богданцу и Грчишту (Веселиновић, 1908, стр. 78-79).

Дан Светог Саве почео се славити 1899. године и у српској школи у Кукушу и селима Кукушке казе, Горњем и Доњем Тодораћу (Веселиновић, 1908, стр. 79), Јенице Вардару у Солунској Пољу (Иванић, 1906, стр. 255-258), у селима Јеницевардарске казе, Постолу (Веселиновић, 1908, стр. 78) и Кривој („Село Крива“, 1899, стр. 3; Веселиновић, 1908, стр. 78).

¹²После бројних молби Срби у Ђевђелији добили су дозволу да отворе школу 1897. године. Те и наредне године отворен је велики број српских школа и у селима у околини Ђевђелије што је узнемирило припаднике бугарског Комитета, који су у периоду од 1897. до 1905. године убили преко 500 најугледнијих Срба у Старој Србији и Македонији. Нарочито су била бројна убиства Срба у Ђевђелијском и Дојранском срезу. Међутим, ни овим бројним убиствима бугараша нису успели да униште српске школе у овом крају, па су њихове чете почеле да нападају на српске учитеље и родитеље деце која су похађала српске школе. Због тога српске школе у неким селима нису радиле по неколико месеци током 1904. и 1905. године (Иванић, 1906, стр. 226-227).

Дан Светог Саве свечано је прослављен у Водену и 1899. године. Прослава је почела литургијом у митрополитској грчкој цркви, коју је служио грчки свештеник. Литургији су присуствовали ученици и учитељи српске школе у Водену, као и велики број Срба из овог места. Након одржане литургије сви су отишли у српску школу, тако да су све просторије школе биле испуњене грађанима. Резање славског колача и водоосвећење није обављено јер није било српског свештеника који би то обавио. Прослава у школи је почела песмом „Ускликимо с љубављу“, а затим је учитељ Ник. Антоновић одржао беседу о животу Светог Саве. После тога изведен је припремљени свечани програм који се састојао од наизменичног ређања певања и рецитована (декламовања) српских песама. Након завршеног програма почело је послужење присутних које је трајало до подне. После подне окупљени народ је, подељен у групама, кренуо у посету појединим српским домаћинима. Прво су посетили кућу угледног домаћина и власника школе Стојана Марковића, коме припадају највише заслуге за лепу организацију ове прославе. Власник школе Стојан Марковић организовао је свечану вечеру на коју је позвао цело особље школе и неколико угледних грађана Водена. Након обављене вечере уследило је народно весеље које је трајало до јутарњих сати („Из Водена“, 1899, стр. 3).

Дан Светог Саве почео се поново прослављати 1899. године и у обновљеној српској школи у Башином Селу (Велешка каза),¹³ које је имало око 200 српских кућа. Прослава је почела јутарњом службом у сеоској цркви коју је служио тамошњи свештеник Никола Вишњић. Током службе одговарао је хор учитеља из Велеса. Након службе, говор је одржао учитељ из Башина Села Андрија Вишњић, „који је врло дивним и китњастим речима изнео живот и заслуге Св. Саве за српску школу и цркву као и за српство и српску народност“. Затим се отишло у школу где је извршено резање славског колача и водоосвећење. На прославу су позвани сви српски учитељи из Велеса и околних села, Поред учитеља били су позвани и сви народни прваци из овог места. Прослави нису присуствовали ученици. Свештеник Никола Вишњић организовао је ручак за позване госте. После ручка организовано је весеље које је трајало до мрака („Из Велеса“, 1899, стр. 3).

Светосавска прослава 1900. године у Солуну, Серезу и Дојрану протекла је без служења јутарњих литургија у црквама и без присуства свештеника у школама јер су грчки митрополити одлучили да Србима за Светог Саву не дозволе учешће свештеника („Оправдане наде“, 1899, стр. 1). О томе је српску владу обавестио Бранислав Нушић.¹⁴ Тако је у гимназији у Солуну одржан само свечани програм који су припремили ученици уз подршку професора Светолика Марковића (Новаков, 2014, стр. 379).

¹³Прва српска основна школа у велешким селима отворена је у Башином Селу 1854. године, а потом су отворене школе и у другим велешким селима: Ораовац (1867), Техово, Богумили (1867), Орахов дол, Оморани и Бистрица (Иванић, 1913, стр. 216. и 220; Хаџи-Васиљевић, 1928, стр. 391-392; Шешум, 2020, стр. 157, нап. 34. и стр. 170, нап. 112).

¹⁴АС, МИД, ППО, 1900, ред 668, Солун, 25. јануар 1900.

У српској школи у Велесу на Вардару¹⁵ Дан Светог Саве почео се прослављати 1900. године. За ову прославу све је било лепо припремљено. Водоосвећење и сечење славског колача обавио је свештеник из Башина села Никола Вишњић. Домаћин прославе био је Јован Јовићевић, угледни Србин из Велеса. Још у раним сатима у школи се окупио се велики број људи. Из Башина села, заједно са свештеником Николом Вишњићем, дошло је и око 20 башиноселаца са учитељима и гајдашем (свирачем), који су увеличали ову прославу. Цео дан се играло, певало и свирало. Прво српско коло одиграли су учитељи и учитељице. Ученици су певали српске песме. Прослави су присуствовали и представници турских власти у Велесу и учитељи у румунским школама („Наши дописи. Велес“, 1900, стр. 3).

Прослављање Дана Светог Саве почело је 1900. године и у новооснованим школама у селима Велешке казе,¹⁶ Руднику, Богомили, Теову, Ораовом Долу, Мокренима, Нежилову и Капинову (Веселиновић, 1908, стр. 75-77), као и у селу Острову на језеру Острову (Воденска каза) (Веселиновић, 1908, стр. 78).

Дан Светог Саве се почео славити као школска слава 1900. године и у српској школи у Серезу.¹⁷ Прослава је протекла без свештеника јер су грчки митрополити одлучили да Србима за Светог Саву не дозволе учешће свештеника. Митрополит Глигорије је посредством учитеља Петра Банђејевића замољен да лично дође или да пошаље свештеника који би у школи извршио верски обред резање славског колача и водоосвећење. Иако је знао да ће позив бити одбијен, српски вицеkonzул у Серезу Сима Аврамовић хтео је да покаже да Срби, упркос

15 Прва српска мушка и женска основна школа у Велесу отворена је 1854. године (Иванић, 1913, стр. 216, 220). Нову српску основну школу у Велесу основао је 1873. године учитељ Тоша Марковић. После прекида рада због српско-турских ратова 1876–1878. године, школа је поново отворена 26. октобра 1899. године по одобрењу просветне турске власти из Солуна. Тада се у школу уписало 36 ученика, већина из оближњих села („Из Велеса“, 1900, стр. 3; Веселиновић, 1908, стр. 75-76, фн. 33; Хаџи-Васиљевић, 1928, стр. 392).

16 Српске школе у Велешкој кази добиле су одобрење за рад од просветне турске власти из Солуна јула 1899, а са радом су почеле 1. новембра 1899. године. Велешка каза је до 1. марта 1900. године по територијално административној подели припадала Солунском вилајету, а тада је издвојена и припојена Скопском санџаку, односно Косовском вилајету. То је српским школама олакшало рад јер је вилајетска просветна власт била ближе у Скопљу него у Солуну (Веселиновић, 1908, стр. 76, фн. 34).

17 Ступањем на дужност у новоотвореном конзулату у Серезу 1897. године вицеkonzул Бранислав Нушић започео је тешку, исцрпљујућу и компликовану борбу за отварање прве српске школе у овом граду. Молба за отварање школе предата је турским месним властима у Серезу 21. новембра 1897. године (АС, МИД ПП, 647/1898). Коначно је 18. августа 1898. године школа добила русатнаму. (АС, МИД ПП 647/1898; АС, МИД КСр (Краљевски српски конзулат у Серезу) 1898 ПП II/207). Школа је отворена 25. септембра 1898. године. У школу је уписано 17 деце, што је изузетно мали број имајући у виду утрешену енергију, време и новац. (АС, МИД ПП 647/1898). Указом краља Александра Обреновића од 17. фебруара 1900. године конзулат у Серезу је укинут. Судбина школе је била у директној вези са опстанком конзулата. На вест о укидању конзулата, објављену у цариградским листовима, број ученика се полако смањивао. Свестан да би усамљену школу без заштите конзулата било тешко одржати, вицеkonzул Аврамовић је предложио да се и школа затвори на крају те школске године. Аврамовић је напустио Серез 5. априла 1900. године. Документацију школе предао је српском конзулату у Солуну, који је, по одлуци владе, наставио да води рачуна о школи у Серезу до краја школске године када је окончала рад (Јанковић Моуткракис, 2009, стр. 313-317).

некоректном понашању црквених власти према њима, остају верни Патријаршији. Митрополитов однос према овом позиву показивао је видну промену у односу на ранији период. Док претходне године није хтео ни да прими представнике школе, овога пута је то учинио. Позив је одбио са образложењем да је школа отворена без његовог знања и дозволе Патријаршије, а и да би на дозволу Патријаршије грађанство у Серезу брзо реаговало, прво против митрополита, а затим би престало да се покорава наредбама Патријаршије.¹⁸

Дан Светог Саве 1900. године прослављен је и у Кукушу („Из Кукуша“, 1900, стр. 3), Дојрану („Из Дојрана“, 1900, стр. 3), Доњем Тодораћеву (Кукушка каза) („Из Доњег Тодораћева“, 1900, стр. 3), селима Велешке казе, Башином Селу („Башино Село“, 1900, стр. 4), Ораховцу („Из Ораховца“, 1900, додатак деветом броју) и Крушју („Из Крушја“, 1900, стр. 2).

Прослава Дана Светог Саве у Солуну 1901. године одржана је у гимназији, а присуствовали су ученици, учитељи и наставници основних школа, гимназије и Више женске школе, као и низ значајних гостију, међу којима су били меариф-мудир Солунског вилајета Решид беј и други представници турских јавних установа и цивилне и војне власти, српски конзул Ђорђе Ненадовић са особљем конзулата, руски генерални конзул Иларионов, са још неколико чланова особља конзулата, директор и професори румунске трговачке школе и други. „Пространа сала гимназијска (која се тада учини сувише тесна) била је намештена и декорисана са много раскоши и много укуса. Дивне драперије, међу којима се истичаху народни орнаменти пиротских ћилима, и ванредно лепе фигуре од тканине које се, у укусним наборима, пружаху по томе дну и око великог портрета Њ. И. В. Султана, чињаху на просвећене походиоце утисак необично пријатан и даваху осећај умења и укуса“. У оваквом амбијенту и „под утисцима угодности и лепоте“ присутни су пратили припремљени свечани програм. Ученици су рецитовали и певали песме на српском, турском и француском језику. Директор Богдан Јанковић захвалио се присутнима на пажњи. Наставник српског и француског језика Глигорије Хаџи Ташковић, који је био и надзорник Ђачке дружине „Дојчин“, у извештају за *Цариградски гласник* навео је и следеће: „Прослава Светог Саве у нашем крају има једно обележје којег нема у другима: она је жива манифестација наше егзистенције овде. На ту страну значења четрнаестог јануара нико не обраћа пажњу у другим крајевима; тамо је тај дан чисто ђачка светковина, а остало се по себи разуме. Код нас, не престајући бити дан ђачког весеља, дан прославе првога српскога просветитеља, јесте и прилика заједничког народног весеља“. Пред крај чланка аутор наводи да је програм ове прославе „дирнуо“ и репортера *Солунској журналу* који је припремио подужу белешку о ономе што је видео и чуо из говора о гимназији и овдашњим основним српским школама („14. јануар у“, 1901, стр. 2).

18 АС, МИД ПП 666/1900; Јанковић-Моукракис, 2009, стр. 317.

Дан Светог Саве 1901. године прослављен је и у српској школи у Ђевђелији, Ученици, учитељи и српски народ у Ђевђелији још једном су показали велико поштовање према првом српском учитељу и просветитељу. Ова прослава по свечаности је превазишла све дотадашње. Школске просторије биле су врло укусно декорисане драперијама и сликама. Поред више од двеста грађана Ђевђелије, присутни су били и представници турских власти. Водицу је освештао и колач пресекао свештеник Јоанићије Гугушевић. После овог верског чина уследио је свечани програм који се састојао од певања и рецитовања српских песама. Ово је изазвало опште одушевљење присутних. После завршеног програма многи грађани Ђевђелије долазили су да честитају овај велики српски празник. Одабрана група људи је примала честитке, дочекивала и уз захвалност испраћала госте. Увече је организована свечана вечера са забавом на којој је било више од 50 Срба из Ђевђелије. На забави је било јако весело. Певале су се српске песме и играла српска кола. Певач Зафир Ђерчић је својим „милозвучним гласом“ отпевао више лепих народних песама („Наши дописи. Ђевђелија“, 1901, стр. 3).

Због терора бугарског Комитета за убијање Срба број српских школа у Солунском вилајету школске 1901/1902. године опао је у поређењу са претходном школском годином са 37 на 28.¹⁹ Свакако да је ова чињеница утицала да средином године инспектор вилајетског просветног одељења у Солуну Етем саопшти директору гимназије Богдану Јанковићу да убудуће за Дан Светог Саве неће бити дозвољено певање и декламовање песама, као ни држање било каквих говора.²⁰ Због ове забране гимназија није слала позивнице за прославу Дана Светог Саве 1902. године. И поред наведених околности и без великих припрема прослава је протекла у најбољем реду и веома лепо. Након јутарње службе у српској цркви, пут гимназије пошли су у колони ученици свих српских школа са професорима и грађанима који су присуствовали литургији. Иако се колона кретала без речи и песме, изазивала је пажњу и интересовање пролазника. Колона се непрестано увећавала јер су се у њу укључивали нови гости. У гимназији је било мало места да прими све присутне тако да је и школско двориште било попуњено гостима. Након верског чина водоосвећења и резања славског колача, отпевана је султанова химна „Хамидија“. Затим су ученици наизменично певали и декламовали песме на српском, турском и француском језику. Ученици су извели дијалог „Песимист и оптимист“ на француском језику, те позоришни комад *Младосић Досићеја Обрадовића*, који је изазвао пажњу и велике похвале присутних („Св. Сава“, 1902, стр. 3). Исте 1902. године српски народ одао је заслужено поштовање првом српском просветитељу и учитељу Светоме Сави и у Јенице Вардару („Јенице Вардар“, 1902, стр. 3), Дојрану („Дојран“, 1902, стр. 3) и Водену („Воден“, 1902, стр. 4).

¹⁹ Школске 1901/1902. године у 15 места Солунског вилајета било је 28 школа, и то: мушких основних школа 16; женских основних школа 8; грађанских школа 2; Виша женска школа (у Солуну) 1; Гимназија потпуна (у Солуну) 1. Наредне две школске године ове школе су обновили рад, али су поново биле затворене у зиму школске 1904/1905. године (Иванић, 1906, стр. 309-310).

²⁰ АС, МИД, ППО, 1901, Солун, 28. април 1901.

Прослава Дана Светога Саве у Солуну и 1903. године протекла је веома свечано. Почела је јутарњом литургијом у Цркви Светога Саве коју је служио прота С. Буквић, а настављена у великој и укусно украшеној сали гимназије, где су се окупили ученици и ученице основних школа, гимназије и Више девојачке школе.²¹ Присутствовали су српски конзул у Солуну Ђ. Николић и особље конзулата, представници локалних турских власти, румунски конзул, руски вице-конзул, агент бугарске агенције, агент руског поморског друштва и други.²² Заступник директора школе Драгомир Обрадовић одржао је прикладан говор о лику и делу Светога Саве. Затим је изведен припремљени свечани програм који се састојао од наизменичног ређања певања мешовитог хора уз пратњу оркестра и декламовања на српском, турском и француском језику. На крају програма гости су почашћени и испраћени. У један сат после подне домаћин светосавске прославе, овдашњи трговац и комисионар Јефта Ристић, организовао је заједнички ручак за наставнике и ученике. Домаћинства прославе у следећој години прихватио се вредни домаћин Божина Думић. У вечерњим сатима организована је представа ученика којом су веома успешно представили два Нушићева позоришна дела („Наши дописи. Солун“, 1903, стр. 2-3).

Дан Светога Саве 1903. године свечано је прослављен и у српским школама у Ђевђелији („Ђевђелија“, 1903, стр. 3-4) и Дојрану („Дојран“, 1903, стр. 3).

Светосавска прослава у Солуну 1904. године почела је службом у Цркви Светог Саве. Након завршетка јутарње литургије у цркви, ученици и професори су са гостима отишли у српску Гимназију „Дом науке“ где је свештеник Рашић обавио верски чин водоосвећење и резање славског колача. Директор школе Д. Обрадовић поздравио је присутне, међу којима су били и српски генерални конзул Ђ. Николић, руски вице-конзул Петрајев, генерални конзул Италије Минаца, генерални конзул Румуније Константињеску. На крају краћег говора директор Обрадовић захвалио се присутним представницима турске вилајетске власти, као и султану Абдулу Хамиду. Затим је одржан свечани програм који се састојао од концерта ученичког оркестра на челу са професором музике М. Брожом и декламовања ученика на српском, француском и турском језику. Након завршеног свечаног програма домаћин прославе је у сали мушког интерната организовао ручак за све наставнике и професоре српских школа у Солуну. После подне организоване су позоришне представе *Младосић Досићеја Обрадовића* и *Шаљива ишра* Косте Трифковића („Светосавске прославе. Солун“, 1904, стр. 3).

Дан Светога Саве 1904. године свечано је прослављен и у српским школама у Ђевђелији и селима у Ђевђелијској кази: Стојакову, Богданцу Богородици,

21 У Солуну су 1903. године радиле следеће школе: седморазредна гимназија, коју је похађало 128 ученика, а са којима је радило 18 наставника са факултетском спремом; две основне школе; Виша девојачка школа са три разреда коју је похађало 50 ученица и са којима је радило 6 наставница. У градовима и већим местима Солунског вилајета тада су постојале још и ове установе: 2 грађанске школе са пет наставника и 41 учеником/ученицом и 14 основних школа у којима су радила 33 учитеља са 631 учеником/ученицом (Вучетић, 2014, стр. 270).

22 АС, МИД, ППО, 1903, П/128, Солун, 21. јануар 1903.

Грчишту, Сехову и Мачукову („У Ђевђелији“, 1904, стр. 4), као и у Дојрану („Дојран“, 1904, стр. 3) и Јенице-Вардару („Јенице Вардар“, 1904, стр. 4).

Прослава Светог Саве у Солуну 1905. године започела је јутарњом литургијом у Цркви Светог Саве где су ученици гимназије одговарали на јектенија. Након литургије прота Станоје Рашић одржао је поучну беседу о богоугодним делима Светог Саве. Свечаност је настављена у гимназији која је за ту прилику била свечано украшена. Госте је поздравио и пожелео им добродошлицу, а затим одржао и говор, директор школе Драгомир Обрадовић. Након тога изведен је припремљени свечани програм састављен од разноврсних песама за мешовити хор и оркестар. У паузама су декламовани стихови на српском, турском и француском језику. Затим је професор Аранђел Јотић беседио о значају прославе Дана Светог Саве. Под управом наставника музике Милоша Брожа ученици су отпевали султанову химну „Хамидију“, Химну Светоме Сави „Ускликнимо с љубављу“, Мокрањчеву „Пету руковет“, Маринковићев „Повратак“, Сметанин „Хор сељана“, Вагнерову „Химну браку“. Професор Брож представио је своју нову композицију „Музичке слике из Солуна“. Светосавској свечаности присуствовали су српски конзул у Солуну Владимир Љотић са особљем конзулата, Реуф-паша са ађутантима, руски конзул и многе угледне личности солунског грађанства („У Солуну“, 1905, стр. 3). Програм је био штампан на француском језику и у њему је било, осим верског чина и директоровог говора, још 14 тачака.²³

Дан Светог Саве 1905. године свечано је прослављен и у српским школама у Дојрану („У Дојрану“, 1905, стр. 3), Јенице-Вардару („У Јенице Вардару“, 1905, стр. 3), Кукушу („У Кукушу“, 1905, стр. 3) и селу Богородици у Ђевђелијској кази (Алексић-Пејаковић, 2014, стр. 191–192; „У Богородици“, 1905, стр. 3).

Цариградски иласник од 27. јануара 1906. године донео је на првој страни извештаје о прослави Дана Светог Саве у Солуну.²⁴ Била је то једна од боље организованих прослава. Богослужење је одржано у Цркви Светог Саве, а водоосвештање и резање колача у Гимназији „Дом науке“. Домаћин славе био је Риста Поп Ђорђевић који је предао домаћинство за следећу годину угледном трговцу и епитропу Цркве Светог Саве г. Петру Теофиловићу. Поред великог броја грађана Солуна, прослави су присуствовали и представници турских вилајетских власти, један грчки владика, који је заступао солунског митрополита, руски конзул са супругом, помоћник руског цивилног агента, један руски официр, представници аустроугарског, француског и румунског конзулата, сви чиновници српског генералног конзулата и неколико познатих трговаца из Солуна. Школска сала и остале просторије биле потпуно попуњене. Директор Д. Обрадовић је говорио о значају прославе и поздравио је присутне. После говора директора, ученички оркестар свирао је „Марш краља Петра“, а потом је професор Светозар Томић говорио о обичајима српског народа „који су својствени Србима и који

²³ АС, МИД, ППО, 1905, ред 170, Солун, 17. јануар 1905.

²⁴ У Солуну су 1906. године радиле четири српске школе и то: једна гимназија, две основне школе и Виша Девојачка школа са интернатом (Иванић, 1906, стр. 203).

Србе одликују од осталих Јужних словена“. После овог говора ученици су извели позоришни комад *Два цванцика* од Милована Глишића. Између чинова ђачки оркестар је свирао и певао српска народна кола и песме. Затим су ученици декламовали песме на српском, турском и француском језику, а онда је изведен један шаљиви дијалог на француском језику. Планирани свечани програм завршен је свирањем „Дојчина војника“, песме о српском средњовековном витезу Дојчину (Дојчилу) из Солуна. После подне одвијао се забавни програм (народно весеље и игранка). Присуствовали су ученици и професори гимназије, родитељи ученика и окупљени народ. Забава је трајала до касно у ноћ. Ученици и учитељи основних школа после подне су у својим школама прославили Дан првог српског архиепископа и просветитеља. Директор гимназије упутио је по тројицу професора у сваку од основних школа да присуствују сечењу славског колача и да у име гимназије честитају славу. И у овим школама прослава је трајала до касно у ноћ („У Солуну“, 1906, стр. 1; Алексић-Пејаковић и Анић, 2006, стр. 250-251).²⁵

Дан Светог Саве 1906. године свечано је прослављен и у српским школама у Дојрану („У Дојрану“, 1906, стр. 3), Кукушу („У Кукушу“, 1906, стр. 2), Јенице-Вардару („У Јенице Вардару“, 1906, стр. 2), Ђевђелији („У Ђевђелији“, 1906, стр. 4) и Водену („У Водену“, 1906, стр. 4).

Управа Гимназије „Дом науке“ у Солуну направила је програм светосавске прославе за 1907. годину који је имао 14 тачака и објавила га у *Цариградском гласнику*. Упућен је позив Универзитетском певачком друштву „Обилић“ из Београда да поводом Дана Светог Саве у Солуну²⁶ одржи концерт („Светосавске прославе“, 1907, стр. 3). Ово Друштво се одазвало на позив, а са њима је дошао и професор Београдског универзитета и потпредседник Народне скупштине Љуба Јовановић. Прослава је почела јутарњом литургијом у Цркви Светог Саве, а затим је настављена у гимназији, где је певао хор „Обилић“. Хоровођа је био Станислав Бинички. Увече је приређен концерт у хотелу „Олимпија“. Програм концерта био је импресиван. Осим српских песама, отпевана је „Хамидија“, „Мекам“ и „Турска руковет“ Стевана Мокрањца. Поред 60 чланова Београдског друштва учествовали су и мешовити хор ученика гимназије и ученица Женске школе уз пратњу оркестра ученика гимназије. Међу присутнима, осим познатих Срба из Солуна, били су и турски официр Кемал Ататурк, конзули Русије, Грчке и Италије, представници јеврејске заједнице, као и многобројни Турци. Цена улаза била је 50 гроша и 30 гроша за чланове породице. Само су позвани могли да присуствују. Приход је био намењен сиромашним ученицима. Овај концерт је подигао углед Србима у Солуну („Светосавске прославе“, 1907, стр. 3; Новаков, 2014, стр. 399).²⁷

25 АС, МИД, ППО, 1906, П-ред 190, док. бр. 5, 18. јануар 1906.

26 Школске 1906/ 1907. године у Солунском вилајету радиле су српске основне школе у 26 места, а у њима је било 570 ученика (Вучетић, 2014, стр. 272).

27 АС, МИД, ППО, 1907, ред 157, Солун, 15. јануар 1907.

Дан Светога Саве је на веома свечани начин прослављен у Солуну и 1908. године.²⁸ Програм прославе, који је имао 12 тачака, објављен је у *Цариградском гласнику* („Светосавске свечаности“, 1908, стр. 4). „Један од најзначајнијих дана, када се цео наш народ скупља да заједничким осећајима увенча велике заслуге и излије највећу захвалност и признање за дела својих великана, јесте четрнаести јануар, дан посвећен првом организатору српске цркве, великом поборнику хришћанске истине, неуморном проповеднику еванђелских начела оличених у вери, нади и љубави. Свети Сава је Србин који жртвује велике положаје за љубав строгог аскетизма, Он је сишао доле, као што вели песник, али се је тиме попео на висину, до које не доспе ни један његов саплеменик. И онда није чудо, што се са толико љубави и пијетета сваке године прославља овај дан, којом приликом сви Срби, без разлике пола и положаја, најречитије манифестују признање према своме великану који је постао култ целог народа“, пише у *Цариградском гласнику* („Свети Сава у Солуну“, 1908, стр. 3). Уочи празника, на позив гимназије у Солун је дошло педесет чланова Београдског певачког друштва на челу председником, професором Спиrom Каликом и хоровађом Стеваном Мокрањцем.²⁹ На железничкој станици у Солуну госте из Београда дочекали су наставници гимназије, учитељи и велики број солунских Срба и отпратили их до хотела у којима су били смештени. Управа гимназије је на време отпочела припреме за организацију забаве, одабрала и платила адекватну салу, одштампала позивнице и у новинама објавила оглас.³⁰ Прослава је почела јутарњом литургијом у цркви посвећеној Светоме Сави. Током литургије певао је (одговарао је) хор Београдског певачког друштва. Храм је био пун народа па су многи стајали напољу, у црквеном дворишту. Након завршене литургије ученици, учитељи, професори и окупљени народ отишли су у гимназију. У пространој и лепо декорисаној сали гимназије, прота Стева Димитријевић, са још једним свештеником и ђаконом, освештао је водицу и пресекао славски колач. Директор школе Петар Лешњаревић поздравио је све присутне, а затим у кратким цртама изнео најважније чињенице из живота Светога Саве, повезујући их са културно-просветним тековинама српског народа, којима је он поставио основе. После директоровог говора ученици су извели припремљени програм састављен од наизменичног декламавања (рецитовања) на српском, француском, италијанском и турском језику, као и свирања и певања српских песама. Овим је завршен свечани део програма, а након тога почело је народно весеље које је трајало до мрака. У 9 сати увече, у позоришту код Беле Куле, одржан је концерт Београдског певачког друштва. Све ложе и седишта била су пуна одабране публике из најотменијих кругова Солуна. Међу присутни-

28 Године 1908. у Солуну су радиле две средње школе које је похађало 205 ученика, и то: гимназија са 7 разреда коју је похађало 148 ученика и Девојачка школа са 4 разреда коју је похађало 57 ученица (Вучетић, 2014, стр. 273).

29 Министарство иностраних дела дало је бесплатне карте до Ристовца, а турска железница дала је попуст 50%. Иначе, тај пут је финансиран из прихода са забаве (Петровић, 2004, стр. 68).

30 АС, МИД, ППО, 1908, ред 98, Солун, 6. јануар 1908.

ма, поред Срба, било је много значајних личности Солуна: многи виши турски чиновници и великодостојници војног и грађанског реда, сви страни конзули у Солуну, чиновници многих конзулата, велики број најистакнутијих Грка, Јевреја, Италијана, Немаца и других. Публика је одушевљено поздравила певаче, пред којима је стајао хоровођа, познати и признати композитор Стеван Мокрањац. Певане су различите песме, међу којима су биле и две турске и једна руска. „Певање је текло достојанствено и складно, с одмереним тактом, а одлично школовани гласови умели су дати појединим песмама тако изразите тонове, који су могли пленити и очарати свакога присутнога. И онда није чудо, што је сваки завршетак пропраћен бурним аплаузом и поздравом“. Концерту су присуствовали и неки странци и мештани који готово ништа нису знали о Србима, иако су живели у њиховој непосредној близини, „али српска песма, која уме да раздрага и развесели, да растужи и одушеви, успела је да поништи и многе предрасуде код многих посетилаца и гостију концерта, и да створи уверење супротно првоме“. Веома успешан концерт трајао је до пола ноћи. После концерта организована је закуска и игранка. Сутрадан, гости су обишли знаменитости Солуна. Посетили су и српски конзулат где их је љубазно дочекао конзул Владимир Љотић. Увече је приређен банкет. Дан после гости су отпутовали, а њихова посета је оставила неизбрисив траг („Свети Сава у Солуну“, 1908, стр. 3).

Основна школа на Вардар Капији у Солуну прославила је Дан Светога Саве 1908. године свечаније него икада до тада. Прослава је почела после подне. Лепо декорисана школска сала била је пуна ученика, учитеља, родитеља ученика и гостију. Међу гостима били су Љубица Љотић, супруга српског генералног конзула у Солуну, са ћерком Јеленом, др Захарије Поповић са супругом, Драга Баудинка и неколико чланова Првог Београдског певачког друштва. Водоосвећење и резање колача обавио је прота Стева Димитријевић. По завршетку црквеног обреда почео је припремљени свечани програм, који се састојао од наизменичног ређања певања и декламовања српских песама. Затим су гости послужени кољивом (славским житом), локумом и цигаретама, а након тога почело је народно весеље које је трајало до мрака. Српска кола кретала су се по школском дворишту. Овом приликом др Захарије Поповић дао је прилог школи у износу од 40 гроша, а Драга Баудинка 38 гроша, на шта им се управитељ школе захвалио („Светосавске прославе. Солун“, 1908, стр. 4).

Дан Светога Саве 1908. године свечано је прослављен и у Кукушу. Велика школска сала је била лепо декорисана. На зиду су биле истакнуте слике: турског султана у средини, Светога Саве са десне стране и скопског митрополита Вићентија са леве стране. Ученици су били свечано одевени и на њиховим лицима видела се велика радост. У школу су дошли „и сви они чија је савест остала непоколебљива према српском светитељу, да са достојним поштовањем чују и спомену његово велико и свето име“. Био је присутан и велики број представника турских власти. Сечење славског колача и водоосвећење извршио је грчки свештеник Евгеније Добри, а ученици су одговарали на тропар Светога Саве. После црквеног

обрета изведена је светосавска химна „Ускликнимо с љубављу“, затим и султанова химна. Власник и управитељ школе Јован Јовићевић држао је говор у ком је укратко описао живот и дело Светога Саве. После говора управитеља ученици су извели припремљени свечани програм састављен од певања и декламовања српских песама. Потом је управитељ школе поново узео реч и захвалио се представницима турских власти што су дошли да честитају и присуствују овој прослави, а онда „изнео њихове правичности и добра које чине за српски народ“. На крају реч је узео кукушки кајмакам и нагласио важност школовања у том времену и захвалио се учитељском особљу на труду који су уложили да би припремили ученике који су извели свечани програм. Гости су почашћени ратлуком, шећером и цигаретама. Када су се гости разишли у школи је организован заједнички ручак за ученике и учитеље. Певало се и веселило до касно увече. И те године, као и претходних година, присутни народ је исказивао жељу да у Кукушу добију свештеника Србина који би на следећој светосавској прослави обавио црквени обред („Кукуш“, 1908, стр. 4).

Дан Светога Саве 1908. године свечано је прослављен и у српским школама у Дојрану („Светосавске прославе. Дојран“, 1908, стр. 3) и Јеницер-Вардару („Јенице Вардар“, 1908, стр. 4).

Светосавска прослава у Солуну одржана је и 1909. године.³¹ Она је почела Божијом службом у Храму Светога Саве коју је држао парох А. Петровић. После службе парох се обратио присутним побожним хришћанима говором који је „био пун лепих израза и мисли“. Служби је присуствовао и руски конзул, који је после посетио и српску гимназију. У 10 сати литија је кренула из цркве ка гимназији, где су се већ били окупили и други позвани гости, Турци, Италијани, Грци, Французи и Јевреји. Само није било представника бугарског народа. У гимназији је извршено водоосвећење и сечење славског колача, а након тога је изведен програм. Гости су послужени и почашћени. Пошто су гости отишли, за ученике, учитеље, наставнике и два свештеника организован је ручак. Током ручка директор гимназије Обрадовић поздравио је ученике и наставнике „кратким али језгровитим говором“. Затим је парох А. Петровић наздравио у част директора Обрадовића што је изазвало одушевљење ученика и наставника који су узвикивали „Живео г. Обрадовић!“. После ручка програм Светосавске прославе настављен је предавањем гимназијског професора српског језика др Милоша Перовића о песнику Јовану Јовановићу Змају. Потом је изведено неколико декламација, а затим је почело народно весеље и игранка који су трајали до 9 сати увече („Светосавске прославе. Солун“, 1909, стр. 4).

Дан Светога Саве 1909. године свечано је прослављен и у српским школама у Ресену („Ресен“, 1909, 4), Кукушу („Светосавске прославе. Кукуш“, 1909, стр. 4), Ђевђелији и њеним селима Богородици, Богданцима, Стојакову, Мачукову и

³¹ Школске 1908/ 1909. године у Солунском вилајету радиле су српске основне школе у 13 места, а у њима је било 491 ученика/ ученица, са којима су радила 32 учитеља/ учитељице (Вучетић, 2014, стр. 279).

Грчишту („У Ђевђелији и кази“, 1909, стр. 4) и Сехову („Светосавске прославе. Сехово“, 1909, стр. 4).

Почетком школске 1909/1910. године сви виши разреди (пети, шести и седми) гимназије у Солуну премештени су у гимназију у Скопље. У Солуну су остали само нижи разреди, тако је она формално постала нижа гимназија.³² И Бачка дружина „Дојчин“ пресељена је у Скопље октобра 1909. године, где је наставила да ради. Укидање виших разреда гимназије утицало је и на смањење броја српских основних школа и ученика у тим школама. Школске 1909/ 1910. године у Солунском вилајету српске основне школе радиле су само у 6 места, а у њима је било 387 ученика/ ученица, са којима је радило 19 учитеља/ учитељица (Вучетић, 2014, стр. 280). Гимназија у Солуну укинута је 28. маја 1910. године.³³ Део ученика упућен је у Скопље, други део у Битољ, трећи у Пљевља. Неколико ученика са слабирим резултатима у дотадашњем школовању није наставило школовање.³⁴

Закључак

Непризнавање српске народности у Турској и разни притисци са свих страна уједињавали су Србе у Солунском вилајету како би се одбранили и сачували своје обичаје. За српске школе у овој области приоритетни задаци били су подизање националне свести и чување традиција српског народа. Прославама Дана Светог Саве, као и празновањем других црквених и народних празника, српски народ је чувао своје национално име, веру, обичаје и традицију и на тај начин потврђивао свест о својим коренима и постојању, своју духовну снагу и виталност. Прославе Дана Светог Саве почињале су јутарњом литургијом у цркви уз присуство великог броја Срба. Прославе су настављане у школама сечењем славског колача, водоосвећењем и осталим црквеним и народним обичајима које су обављали локални српски свештеници уз присуство представника турских локалних власти, српског конзула и осталих чланова конзулата, представника конзулата других држава у Солуну и великог броја Срба из ове области. Након тога одржаван је свечани програм који су припремали ученици и наставници. Директор или неко од наставника држао је беседу о лику и делу Светог Саве. Одржавајући предања о неизмерним пожртвовањима Светог Саве и његовим великим делима које је чинио за свој народ и дивећи се величини његовог духа, чуване су основне духовне вредности и снажен дух српског народа. Други део програма био је забавног карактера. Да би употпунили славље у забавном делу програма Срби из Солуна често су позивали културно уметничка друштва и познате уметнике из Србије да гостују у Солуну.

Светосавске прославе у српским школама у Солунском вилајету представљају сведочанство испољеног националног јединства српског народа у овој

32 АС, МИД, ППО, 1909, ред 1205, Скопље, 10. децембар 1909.

33 АС, МИД, ППО, 1910, ред 573, Солун, 30. април 1910.

34 АС, МИД, ППО, 1911, ред 919, Солун, 2. јул 1910.

области. Биле су посебан догађај за српски народ који је на тај начин показивао један од видова народне саборности и жељу за неговањем своје традиције и културе. Прослављајући Дан Светога Саве са великом љубављу и пијететом и чувајући успомену на свог првог архиепископа и просветитеља, Срби у Солунском вилајету показивали су да су један народ и да имају исте жеље и тежње као и Срби у Србији и другим државама и провинцијама. Прославама Дана Светога Саве српске школе у Солунском вилајету постале су најмоћније средство за буђење српске народне свести у овој области и спречавање однарођивања, односно бугаризације и хеленизације српског народа.

Необјављени извори

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко-просветно одељење, (АС, МИД, ППО)

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Краљевски српски конзулат у Срезу, (АС, МИД КСр)

Објављени извори

Алексић-Пејаковић, Љ. (2014). *Документи о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914*, књ. I, св. 3/I (1/14. јануар 1905 – 31. март / 13. април 1905). Београд: САНУ.

Алексић-Пејаковић, Љ. и Анић, А. (2006). *Документи о сјољној полицији Краљевине Србије 1903–1914*, књ. II, св. 1/I (1/14. јануар – 31. март/13. април 1906). Београд: САНУ.

Литература

Балкански, П. (1899). *Српски народ у скопљанској епархији и његове школе у 1896–1897. години*. Београд: Парна радикална штампарија.

Веселиновић, М. В. (1893). *Сјатајисџика српских школа у Турскоме царству у 1892. школској години*. Београд: Штампарија П. К. Танасковића.

Веселиновић, М. В. (1897). *Сјатајисџика српских школа у Турској (у Сјарој Србији и Македонији) за 1895/1896. школску годину*. Београд: Штампано у Државној штампарији Краљевине Србије.

Веселиновић, М. В. (1908). Свети Сава школски патрон у Срба. *Брасиво*, 12, 21–133.

Вучетић, Б. (2014). Просветни рад Србије у Турској од 1820. до 1912. године. *Мешовитија браћа, нова серија*, књ. XXXV, 167–204.

Зафировић, С. (1934). *Српске гимназије у Цариграду, Солуну и Скопљу: историјски преглед њихова живота и рада 1892: (1894–1934)*. Скопље.

- Иванић, И. (1902). *Из црквене историје Срба у Турској: у XVIII и XIX веку*. Београд; Нови Сад: Друштво Рад.
- Иванић, И. (1906). *Македонија и Македонци. [Књ. 1.] Путописне белешке са географском, етнографском, савременом и привредно-економском сликом, са 43 слике*. Београд: Штампарија Савића и Комп.
- Иванић, И. (1913). Српске манастирске, сеоске и варошке школе у Турској од XV до XIX века. У *Годишњица Николе Чубића, XXXII* (стр. 195-301). Београд: Чубићева задужбина.
- Јанковић-Моуткракис, Д. (2009). Српска школа у Серезу крајем XIX века. *Педагогика – часопис Савеза педагошких друштава Југославије*, 2, 309-318.
- Костић, П. (1934). Почетак нашег просветно-националног рада у бившем Солунском вилајету и његови резултати. *Јужни преглед*, 5, 226-298.
- Новаков, А. Ж. (2014). *Средње српске школе у Османском царству (1878–1912)*. [Непубликована докторска дисертација]. Нови Сад: Филозофски факултет. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8129/Disertacija9344.pdf?sequence=6&isAllowed=y>
- Петровић, Д. (2004). *Прво деоградско ђевачко друштво – 150 година*. Београд: САНУ.
- Хаџи-Васиљевић, Ј. (1928). *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку*. Београд: Друштво Св. Саве.
- Шешум, У. (2020). Српске школе и учитељи у Старој Србији и Македонији у Великој источној кризи. У П. Илић (Ур.), *Јован Ристић, државник и дипломата – Берлински конгрес (140 година од међународног признања и независности Србије): зборник радова са научног скупа одржаног 28. новембра 2018. године у Крагујевцу* (стр. 147–200). Крагујевац: Историјски архив Шумадије.

Штампа

14. јануар у солунској гимназији. (1901, 25. јануар). *Цариградски гласник*, 5, стр. 1-2. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1901-01-B005
- Башино Село. (1900, 3. фебруар). *Цариградски гласник*, 6, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1900-02-B006
- Воден. (1902, 28. марта). *Цариградски гласник*, 13, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1902-03-B013
- Дојран. (1902, 31. јануар). *Цариградски гласник*, 5, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1902-01-B005
- Дојран. (1903, 28. фебруар). *Цариградски гласник*, 9, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1903-02-B009
- Дојран. (1904, 20. фебруар). *Цариградски гласник*, 8, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1904-02-B008

- Ђевђељија. (1903, 7. фебруар). *Цариградски иласник*, 6, стр. 3-4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1903-02-B006
- Из Велеса. Отварање српске основне школе (1900. 3. фебруар). *Цариградски иласник*, 6, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1900-02-B006
- Из Велеса. Прослава Св. Саве у Башином Селу. (1899, 4. фебруар). *Цариградски иласник*, 6, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1899-02-B006
- Из Водена. (1899, 28. јануара). *Цариградски иласник*, 5, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1899-01-B005
- Из Водене. (1898, 12. фебруар). *Цариградски иласник*, 7, стр.3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1898-02-B007
- Из Дојрана, (1898, 26. фебруар). *Цариградски иласник*, 9, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1898-02-B009
- Из Дојрана. (1900, 17. фебруар). *Цариградски иласник*, 8, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1900-02-B008
- Из Доњег Тодораћева. (1900, 17. фебруар). *Цариградски иласник*, 8, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1900-02-B008
- Из Крушја. (1900, 24. фебруар). *Цариградски иласник*, 9, стр. 2. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1900-02-B009
- Из Кукуша. (1900, 27. јануар). *Цариградски иласник*, 5, стр. 3. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1900-01-B005
- Из Ораховца (Велешка каза). (1900, 24. фебруар). *Цариградски иласник*, 9, додатак деветом броју. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1900-02-B009
- Из Солуна. (1896, 1. фебруар). *Цариградски иласник*, 5, стр. 19–20. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1896-02-B005
- Из Солуна. (1897, 6. фебруар). *Цариградски иласник*, 6, стр. 2. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1897-01-B006
- Из Солуна. (1898, 5. фебруар). *Цариградски иласник*, 6, стр.3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1898-02-B006
- Јенице Вардар. (1902, 31. јануар). *Цариградски иласник*, 5, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1902-01-B005

- Јенице Вардар. (1904, 5. март). *Цариградски иласник*, 10, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1904-03-B010
- Јенице Вардар. (1908, 29. фебруар). *Цариградски иласник*, 9, стр. 4. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1908-02-B009
- Кукуш. (1908, 22. фебруар). *Цариградски иласник*, 8, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1908-02-B008
- Наши дописи. Велес. (1900. 6. јануара). *Цариградски иласник*, 2, стр. 3. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1900-01-B002
- Наши дописи. Ђевђелија. (1901, 22. фебруара). *Цариградски иласник*, 9, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C-766411-1901-02-B009
- Наши дописи. Солун. (1903, 28. фебруар). *Цариградски иласник*, 9, стр. 2-3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1903-02-B009
- Оправдане наде. (1899, 2. март). *Цариградски иласник*, 10, стр. 1. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1900-03-B010
- Ресен. (1909, 30. јануар), *Цариградски иласник*, 5, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1909-01-B005
- Св. Сава у Солунској гимназији. (1902, 31. јануар). *Цариградски иласник*, 5, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C-766411-1902-01-B005
- Свети Сава у Солуну. (1908, 8. фебруар). *Цариградски иласник*, 6, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1908-02-B006
- Светосавске прославе. (1907, 12. јануар). *Цариградски иласник*, 2, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1907-01-B002
- Светосавске прославе. Дојран. (1908, 25. јануар). *Цариградски иласник*, 4, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C-766411-1908-01-B004
- Светосавске прославе. Кукуш. (1909, 20. фебруара). *Цариградски иласник*, 8, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1909-02-B008
- Светосавске прославе. Сехово. (1909, 20. фебруара). *Цариградски иласник*, 10, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1909-03-B010

- Светосавске прославе. Солун. (1904, 30. јануар). *Цариградски иласник*, 5, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C-766411-1904-01-B005
- Светосавске прославе. Солун. (1908, 22. фебруар). *Цариградски иласник*, 8, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C-766411-1908-02-B008
- Светосавске прославе. Солун. (1909, 30. јануар), *Цариградски иласник*, 5, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C-766411-1909-01-B005
- Светосавске свечаности. (1908, 18. јануар). *Цариградски иласник*, 3, стр. 4. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1908-01-B003
- Село Крива. (1899, 4. фебруар). *Цариградски иласник*, 6, стр. 3. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1899-02-B006
- У Богородици. (1905, 11. март). *Цариградски иласник*, 11, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1905-03-B011
- У Водену. (1906, 24. фебруар). *Цариградски иласник*, 8, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1906-02-B008
- У Дојрану. (1905, 11. фебруар). *Цариградски иласник*, 7, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1905-02-B007
- У Дојрану. (1906, 3. фебруар). *Цариградски иласник*, 5, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1906-02-B005
- У Ђевђелији. (1899, 11. фебруар). *Цариградски иласник*, 7, додатак седмом броју. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C-766411-1899-02-B007
- У Ђевђелији. (1904, 13. фебруар). *Цариградски иласник*, 7, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1904-02-B007
- У Ђевђелији. (1906, 24. фебруар). *Цариградски иласник*, 8, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1906-02-B008
- У Ђевђелији и кази. (1909, 13. фебруара). *Цариградски иласник*, 7, стр. 4. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1909-02-B007
- У Јенице Вардару. (1905, 11. фебруар). *Цариградски иласник*, 7, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1905-02-B007
- У Јенице Вардару. (1906, 10. фебруар). *Цариградски иласник*, 6, стр. 2. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NБ:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1906-02-B006

- У Кукушу. (1905, 18. фебруар). *Цариградски гласник*, 8, стр. 3. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1905-02-B008
- У Кукушу. (1906, 10. фебруар). *Цариградски гласник*, 6, стр. 2. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1906-02-B006
- У Солуну. (1905, 4. фебруар). *Цариградски гласник*, 5, стр. 3. http://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1905-01-B005
- У Солуну. (1906, 27. јануар). *Цариградски гласник*, 4, стр. 1. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_6A961E3C371123551F340E4E2C766411-1906-01-B004
-

CELEBRATION OF SAINT SAVA'S DAY IN SERBIAN SCHOOLS IN THE SALONICA VILAYET AT THE END OF THE 19TH AND BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Summary: This paper examines the celebrations of Saint Sava's Day in Serbian schools in the Salonica Vilayet at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, as well as the impact of these celebrations on preserving tradition, raising national awareness, and maintaining the core spiritual values of the Serbian people in this region. The cultivation of national consciousness and keeping the tradition were the primary tasks of Serbian schools and churches in Old Serbia and Macedonia. In achieving these objectives, the celebration of Saint Sava's Day in schools played a particularly significant role. Based on archival materials, reports from correspondents of *Carigradski glasnik*, and relevant literature, we attempt to describe the program and manner of celebrating this highly significant date in Serbian history. The reports indicate that the Saint Sava cult was exceptionally strong among the Serbian population in the Salonica Vilayet, as well as in the entirety of Old Serbia and Macedonia. Serbian consuls and national activists in Macedonia faced great challenges, as they encountered opposition not only from the Ottoman authorities but also from increasingly organized Bulgarian propaganda, operating through the Exarchate, and Greek propaganda, operating through the Patriarchate, both of which sought to suppress Serbian national-political and cultural-educational influence in the region. The pressure from all sides united the Serbs in their efforts to defend and preserve their customs. The celebrations of Saint Sava's Day in the Salonica Vilayet took the form of quiet yet persistent resistance against all imposed hardships. In this context, the efforts of the Serbian people to honor this holiday with dignity should be understood.

Keywords: Salonica, celebration, Saint Sava's Day, Serbian schools, cake cutting, water blessing.